

Comparatistes sense comparatisme

La literatura comparada a Catalunya

Antoni Martí Monterde
Teresa Rosell Nicolás (eds.)

Taula

ANTONI MARTÍ MONTERDE, TERESA ROSELL NICOLÁS (Universitat de Barcelona)	
<i>Comparatistes sense comparatisme: un projecte obert</i>	9
LLUÍS QUINTANA (Universitat Autònoma de Barcelona)	
<i>Joan Maragall, entre la traducció i la reflexió crítica</i>	17
TONI DORCA (Macalester College)	
<i>Al llindar del comparatisme: el regionalisme literari i la teoria de la novel·la en la crítica de Josep Yxart</i>	29
ENRIC BOU (Universit� Ca'Foscari Venezia)	
<i>Sinceritat i convicció: J. V. Foix, agitador de l'avantguarda. L'internacionalisme crític de J. V. Foix</i>	47
GUILLEM MOLLA (University of Massachusetts – Amherst)	
<i>Ramon Esquerra, un pioner del comparatisme acadèmic</i>	71
S�LVIA COLL-VINENT (Universitat Ramon Llull)	
<i>Joan Estelrich, entre l'humanisme i el comparatisme</i>	99
NEUS PENALBA (Universitat de Girona)	
<i>El comparatisme d'Armand Obiols</i>	III
JOAN SAFONT I PLUMED (Universitat de Girona)	
<i>Just «l'Injust» Cabot i la pàgina «Les Lletres» de Mirador</i>	125
JORDI MAL� (Universitat de Lleida)	
<i>L'«apreuament comparatiu» de Jaume Bofill i Ferro. A propòsit de Poetes catalans moderns</i>	145

ANTONI MARTÍ MONTERDE (Universitat de Barcelona)	
<i>Eugeni d'Ors, a favor i en contra de la literatura comparada</i>	169
JUAN CARLOS PUEO (Universidad de Zaragoza)	
<i>Carles Soldevila: el canon y la biblioteca</i>	203
SALVADOR COMPANYY (LCEIE)	
<i>Martí de Riquer i la filologia de la Weltliteratur</i>	223
JUAN CARLOS PUEO (Universidad de Zaragoza)	
<i>José María Valverde: notas para un comparatismo irónico</i>	243
MARINA PORRAS MARTÍ (Universitat de Barcelona)	
<i>Tot el que és tradició és comparatisme: Gabriel Ferrater llegint el camp literari català</i> . . .	261
MARC AUDÍ (Université Bordeaux Montaigne)	
<i>Joan Brossa, traductor d'Arthur Rimbaud</i>	279
JORDI LLOVET (Universitat de Barcelona)	
<i>Aportació de la teoria i la comparatística a l'estudi de la literatura</i>	299

Comparatistes sense comparatisme: un projecte obert

ANTONI MARTÍ MONTERDE

TERESA ROSELL NICOLÁS

Universitat de Barcelona

I

La Història de la literatura comparada, com a Història, és un desastre; però com a desastre és insuperable. Aviat farà un segle i mig de la seva *invenció*, i encara no disposem d'una documentació prou solvent, d'abast general, amb què reflexionar sobre la seva evolució i les seves successives propostes, com també sobre les relacions que manté amb la Història *tout court*.

Tanmateix, això no ens ha de descoratjar, i menys encara ha de paralitzar les possibles aproximacions parcials, amb el benentès que una veritable història de la literatura comparada només es podrà fer de manera col·laborativa. En aquest sentit, no es tracta només de reconèixer que caldrà anar fent aproximacions parcials, sinó que la seva necessària síntesi quedarà per a un lector improbable, però no impossible.

Per això, aquest volum es planteja una tasca modesta, tot i que doble. D'entrada, la més evident: recollir les ponències i els seminaris impartits en dos simposis complementaris sobre la literatura comparada a Catalunya. La segona: satisfer la necessitat de resseguir la història d'aquesta perspectiva crítica al nostre país, una història que xoca amb diversos entrebancs, que gairebé són els mateixos que ha hagut de superar el comparatisme mateix.

II

La institucionalització europea de la literatura comparada data del 1896, amb la càtedra de Joseph Texte a la Universitat de Lió. Els seus orígens acadèmics són, per tant, força recents. I fins i tot cal subratllar que, encara que sembli una invenció típicament francesa, no es concreta a París fins al 1925. Si la vida del comparatisme va ser complicada en el seu bressol, no cal dir que fora de França no ha estat més senzilla.

Els estudis de literatura comparada, a Catalunya, no existeixen fins a una època molt recent. Amb una àrea de coneixement inexistent, però amb assignatures independents com ara Lingüística i Crítica Literària fins als anys vuitanta del segle xx, el cos de continguts de les quals va ser reformulat primer com a Teoria de la Literatura i, més tard, com a Teoria de la Literatura i Literatura Comparada, sengles decrets del BOE van encarregar-se de la seva definició acadèmica i dels seus efectes pràctics en els plans d'estudis de diverses titulacions, generalment amb assignatures optatives introductòries o dedicades a la història de la crítica literària. Eren anys d'un domini absolut de la història literària positivista i biogràfica, tant en l'estudi de la literatura espanyola com en el de la catalana; el canvi de paradigma no era possible, en un context de forta i activa resistència a la teoria.

Malgrat tot, als anys vuitanta a la Universitat Autònoma de Barcelona comença a desenvolupar-se un pla d'estudis amb l'objectiu d'estructurar una titulació, amb l'impuls d'Enric Sullà —precursor dels estudis de teoria de la literatura al nostre país, al costat de Jordi Llovet— i la participació de Claudio Guillén, que acabava de tornar de l'exili americà. En aquell moment, hi ha algunes fites remarcables, com ara la tasca de traducció de textos teòrics i comparatistes en la revista *Els Marges* —aleshores d'inspiració ribiana—, molts dels quals són seleccionats i traduïts per Sullà. Anys més tard, el mateix Claudio Guillén va posar-se al capdavant d'un interessant —però truncat— programa de Doctorat en Literatura Comparada a la Universitat Pompeu Fabra, entre 1994 i 1996. Finalment, el 1999 s'implantaven a la Universitat de Barcelona els estudis de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada, com a llicenciatura de segon cicle, amb un equip fundacional molt petit, i encara avui precari, però que ha aconseguit un gran èxit d'estudiants, en un moment en què la crisi demogràfica a les facultats de lletres era poc menys que devastadora. Actualment, després de la reforma dita de Bolonya, aquells estudis s'han transformat en un grau complet: Estudis Literaris, i tenen continuïtat en dos programes de màster i en el programa de doctorat de la Facultat de Filologia. Tot i els seus resultats i realitats, per alguna raó que se'ns escapa, aquesta àrea de coneixement i, més especialment, la literatura comparada encara no tenen el respecte i el suport suficient de les poques institucions universitàries en què tenen espai. En aquest darrer cas, potser a la resistència a la teoria caldria afegir una resistència al comparatisme en l'àmbit hispànic —estrictament peninsular, i precisament per evitar la qüestió peninsular.

Fora d'aquestes estructures acadèmiques, hi ha excepcions notables: Jaume Pérez Montaner, que ha exercit sempre un comparatisme de lector fusterià, a la Universitat de València; Xavier Pla, doctor en Littérature Comparée per la Sor-

bona, amb una tesi sobre Josep Pla, a la Universitat de Girona; Vicent Salvador a la Universitat Jaume I, de Castelló, o Francesca Bartrina —tristament desapareguda massa jove— a la Universitat de Vic, entre d'altres, han estat i són exemples de reflexió teòrica i de comparatisme actiu des de les seves aules de Filologia Catalana, com Lluís Izquierdo ho era a les de Filologia Hispànica de la Universitat de Barcelona. Amb ells, els estudis sobre autors com Vicent Andrés Estellés, Josep Pla, Eugeni d'Ors i Víctor Català, entre d'altres, s'han renovat profundament.

La història acadèmica recent de la literatura comparada, en aquest context, no sembla gaire interessant, però quan es va entrant en els detalls corresponents es va veient que sí que ho és. I, a més, resulta interessant en allò que és important i difícil: no es limita a transitar uns passadissos plens de grisor i prou, sinó que mostra una capacitat transformadora de la societat, en aquest cas a través de la crítica literària. I cal dir que alguns dels crítics literaris i escriptors més interessants sorgits els darrers anys han passat per les seves aules. Magnífiques revistes com la desapareguda *Literatures*, de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, o *El Funàmbul*, per exemple; o les pàgines «Llegint. Escrivint», de Joan Todó, a *L'Avenç*, entre d'altres, bé es poden considerar algunes de les seves projeccions més reeixides, de les quals l'àrea de coneixement —sigui el que sigui això— hauria de sentir-se'n orgullosa.

En tot cas, aquest llibre no s'ocupa d'aquest tema, sinó de tot el que va passar abans. Que és molt més interessant, perquè no és una història acadèmica, sinó una història de les formes de llegir de manera comparativa en la cultura catalana. De fet, alguns sempre hem pensat que els primers comparatistes són els escriptors mateixos. Que sense crítica literària no hi ha literatura, perquè tota obra comença en la biblioteca que l'ha feta possible. Ara bé, no ens podem limitar a intuïcions com aquestes, per més seductores que siguin.

III

Si tenim present que els orígens de la literatura comparada es troben en els valors i els ideals de la *Weltliteratur* de Goethe, i tot el que es despren de les *Gespräche mit Goethe* d'Eckermann, podem estar d'acord a dir que la carta de naturalesa del comparatisme en una cultura es pot definir a partir de la relació que tingui amb aquest concepte. I l'acta de naixement d'aquesta relació es pot establir perfectament en el moment en què es va *intraduir* el concepte a cada cultura. Emprem el terme en el sentit que va ser concebut per Valérie Ganne i Marc Minon (Barret-Ducroq, 1992: 55-95), matisat per la noció de *Transfert* (Espanya). És a dir, no es tracta només d'una recepció literària a través de la translació

a un idioma, sinó de les seves conseqüències en una cultura, que tenen més a veure amb les interpretacions que amb les influències i les fonts d'allò traduït.

Posarem un exemple molt clar, que és precisament el que ens ocupa: hi ha un abans i un després, en les lletres franceses, respecte a les traduccions de les *Converses amb Goethe*, d'Eckermann. De fet, cal recordar que, en el seu moment, n'hi va haver dues, de traduccions: una primera, una mica fallida, i una segona, en dos volums, estratègicament impulsada i prologada per C.-A. Sainte-Beuve, el 1863. La primera, *Entretiens de Goethe et d'Eckermann. Pensées sur la littérature, les mœurs et les arts*, del 1862, va deixar completament insatisfet Sainte-Beuve, que no sabia alemany, però que sí que havia entès la importància de Goethe com a crític, quan formava part de la redacció de *Le Globe*, en l'època de gestació de la idea de *Weltliteratur*. La segona traducció francesa, *Conversations de Goethe pendant les dernières années de sa vie. 1822-1832. Recueillies par Eckermann*, en dos volums, amb un extens pròleg de Sainte-Beuve i un generós apèndix de textos complementaris, crea la figura del que Sainte-Beuve anomena «Notre maître en critique»; la intenció és clara: creava el concepte del que ell mateix volia esdevenir. Abans hi havia hagut l'anglesa, molt important dins i fora del context anglosaxó, que Sainte-Beuve havia llegit i que fins i tot va fer que Eckermann mateix replantegés el seu projecte editorial respecte als darrers afegitons en una quarta edició ampliada de les mateixes *Gespräche*. En tots aquests casos, la traducció es dona de manera editorialment transparent, per raons crítiques i de prestigi de Goethe, sense més implicacions.

En el nostre cas, no podia ser tan ràpid, ni senzill. Goethe, gràcies a Joan Maragall, tenia una forta presència en la cultura catalana a finals del segle XIX, i aquesta presència és constant fins ben entrat el XX. Només cal recordar el volum monogràfic que li va dedicar *La Revista*, el 1932, en commemoració del seu naixement. Però això té a veure amb la poesia i el teatre, fonamentalment; no amb el vessant crític que ens interessa aquí. Després de la traducció d'alguns passatges de les *Converses* per part d'Eugeni d'Ors el 1905 —no incloïen, però, els fragments clau sobre la idea de *Weltliteratur*—, cal esperar fins als anys noranta del segle XX per poder comptar amb la traducció catalana íntegra de l'obra d'Eckermann.

Que quedi clar el matís: *poder comptar amb* no és el mateix que tenir. Perquè la traducció ja estava feta des dels anys cinquanta, per Jaume Bofill i Ferro. Aquest important traductor i crític havia rebut l'encàrrec de l'editorial Iberia de fer-ne la traducció castellana, finançada amb mecenatge, que va aparèixer el 1956; i, gairebé d'amagat, va anar traduint el llibre també al català, per al calaix. Com ha explicat detalladament Rafael M. Bofill —curador de l'edició per a l'editorial Columna el 1994—, Jaume Bofill i Ferro va fer servir com a text base

de les *Gespräche* l'edició de Zuric del 1948. Segons les estimacions de Rafael M. Bofill, el text català devia enllestir-se, doncs, cap al 1954. Des d'aleshores i fins als anys noranta, va restar inèdita i, sobretot, oculta. No entrarem ara a comentar les circumstàncies que, en plena dictadura franquista, expliquen aquesta aventura editorial postergada; són fets que gairebé es comenten tots sols.

Potser només cal repetir uns mots del traductor —d'Eckermann-Goethe, i, recordem-ho, també de Marcel Proust— que il·luminen el significat de la seva obra i del seu esforç:

El temps en Goethe és sempre un valor actiu, vital, en el moment de viure'l i en el moment de recordar-lo. Tanmateix, aquests records de Goethe, com els de Proust, no defineixen i precisen ja, a l'avançada, la literatura de l'esdevenidor immediat, però contenen uns nòduls que actuaran en la literatura ulterior a manera de catalitzadors per la concreció de les noves formes literàries. Proust no és la literatura futura, però certs elements en ell, com en Goethe, la fan possible. (Bofill i Ferro, 1994: 9)

En definitiva, quan una literatura disposa de la traducció de les *Converses amb Goethe* d'Eckermann, i a més a més és deguda a algú amb una consciència crítica i literària com la del nostre cas, només podem considerar-nos alhora orgullosos i emocionats, i també podem sentir una gran responsabilitat. Hi podem trobar els nòduls a partir dels quals articular la universalitat de la nostra literatura, com la nostra aportació a un «tesor comú a tota la humanitat, una riquesa que brosta en centenars i centenars de poetes en tot temps i tot indret» (Eckermann, 1994:219). O, com diria el *comparatista* Joan Fuster, ens permet considerar la nostra, sense dubtes ni recances, i sense haver de donar més explicacions, com una «Literatura entre literatures».

En definitiva: els mots de Goethe, recollits per Eckermann i *nostrats* per Bofill, s'han de considerar també com a catalitzadors de la crítica literària. Així ho va veure Sainte-Beuve en el cas de la literatura francesa. Així ho veiem també pel que fa a la crítica literària catalana. Inclosa la mateixa crítica literària de Bofill i Ferro, a la qual és dedicat un estudi en aquest llibre.

IV

Però, a més a més, cal considerar que, com que la crítica literària en l'època de la *Weltliteratur* no pot ser sinó internacional, no cal esperar que el comparatisme existeixi perquè aquesta perspectiva tingui la seva concreció. I això és un fet

que no depèn de la grandària d'una cultura. En el cas de la cultura catalana, és una evidència des de la fundació de la revista *El Europeo*, el 1823, per Bonaventura Carles Aribau, en ple Romanticisme, que la nostra cultura té vocació *weltliterària*. En aquest sentit, l'objectiu d'aquest llibre, i dels dos simposis¹ que es troben en el seu origen, no és altre que resseguir els noms i els llibres que han dut a terme aquesta vocació. I —per què no dir-ho— amb la certesa que els especialistes que signen els capítols respectius són una perfecta mostra de la continuïtat d'aquella vocació en els nostres dies.

Els crítics literaris triats per mostrar la història del comparatisme català ho són per la seva visible orientació internacional en la crítica; sense entrar en falsos cosmopolitismes ni universalismes pressuposats, sinó considerant la seva manera d'articular les lectures en les seves pàgines. Ens centrem en l'època que va de finals del segle XIX als anys setanta, precisament perquè no hi havia literatura comparada a Catalunya, però, al nostre entendre, sí comparatisme. I perquè estem parlant també de l'època més important de la literatura catalana des del segle XV, especialment en el període 1890-1939; amb la qual cosa, tot plegat encaixa. Som conscients que la nòmina dels autors tractats no cobreix la totalitat de l'espectre d'autors que mereixerien ser-hi. No sempre ha estat possible, i queden per tractar autors imprescindibles, i aspectes insubstituïbles. Noms com Manuel de Montoliu, Joaquim Folguera, Lluís Nicolau d'Olwer, Josep Maria Corredor, Marià Manent, Lluís Muntanyà, Eduard Valentí, Montserrat Roig, Juan Ferraté o Pere Gimferrer, per exemple, haurien d'estar en aquestes pàgines; d'altres, com ara Carles Riba o Joan Fuster, podrien ser-hi, però ja els ha estat dedicat un espai en altres treballs del nostre Grup de Recerca (Sullà, 2015; Martí Monterde, 2005) i seria redundant. Aspectes com la traducció en relació amb la literatura comparada ja són coberts adequadament per altres iniciatives solidàries amb aquest projecte. Com diria Joan Fuster: «Entre tots ho farem tot».

En tot cas, els autors tractats, tots ells i els que s'hi podrien afegir, comparteixen un tret: feien literatura comparada més o menys inconscientment. El cas de Ramon Esquerra —únic cas de comparatista acadèmic català, com es veurà— és excepcional. Tota la resta justifica perfectament el títol d'aquest

1. El primer va tenir lloc el febrer del 2016 a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona; el segon, el desembre del 2017 a Vil·la Joana. Tots dos com a part de les activitats obertes al públic del màster Barcelona-Europa: Literatura i Història Comparada dels Intel·lectuals, en col·laboració entre la UB i el MUHBA. Poden consultar-se els respectius programes concrets en la pàgina web del grup de recerca Literatura Comparada en l'Espai Intel·lectual Europeu, www.ub.edu/lceie/calceie/, i en la del màster, www.ub.edu/masterbcn-eu-lhci/ca/.

volum: són *comparatistes sense comparatisme*. Prenem la fórmula d'un article de Roger Bauer en què es referia als autors que cal considerar precursors científics de la disciplina acadèmica a França. Nosaltres l'adaptem per pensar en crítics literaris que podem considerar comparatistes, més enllà de les convencions de la disciplina, al marge de l'Acadèmia i les aules on, en el seu moment, era inexistent com a tal.

I, sobretot, són autors que, si els descrivíssim —en presència seva— com a crítics literaris amb mirada internacional i comparativa, segurament ens preguntarien, esparverats: «Que potser és possible fer-ho de cap altra manera?». És una pregunta que ja es va fer Benedetto Croce el 1903, i René Wellek el 1958 a Chapel Hill. Com que la resposta és no, anem fent comparatisme, doncs. Entre tots. I aquest llibre serà —esperem— una part de la seva història, alhora que mira d'explicar-la.

BIBLIOGRAFIA

- BARRET-DUCROCQ, Françoise (dir.) (1992). *Traduire l'Europe*. París: Payot.
- BAUER, Roger (1992). «Comparatistes sans Comparatisme». A: VALDÉS, Mario J.; JAVIVITCH, Daniel; ALDRIDGE, A. Owen (eds.). *Comparative Literary History as Discourse. In Honor of Anna Balakian*. Berna / Berlín / Frankfurt / Nova York / París / Viena: Peter Lang, pàg. 41-47.
- BOFILL, Rafael M. (1994). «Precisions del curador». A: ECKERMANN, Johann Peter (1994). *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida*, trad. cat. de Jaume Bofill i Ferro. Barcelona: Columna, pàg. XXIII-XVIII.
- BOFILL I FERRO, Jaume (1994). «Introducció». A: ECKERMANN, Johann Peter (1994). *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida*, trad. cat. de Jaume Bofill i Ferro. Barcelona: Columna, 2000.
- ECKERMANN, Johann Peter (1862). *Entretiens de Goethe et d'Eckermann. Pensées sur la littérature, les mœurs et les arts*, trad. fr. de J.-N. Charles. París: Hetzel.
- (1836-1848). *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*. Leipzig: Brockhaus, 1836 (1a i 2a parts). Magdeburg: Heinrichshofen (3a part: 1848).
- (1839). *Conversations with Goethe in the Lasts Years of his Life*, trad. angl. de S. M. Fuller. Boston: Hilliard Gray.
- (1863). *Conversations de Goethe pendant les dernières années de sa vie. 1822-1832. Recueillies par Eckermann*, trad. fr. d'Émile Délerot, intr. de Sainte-Beuve. París: Charpentier, 2 vols.
- (1956). *Conversaciones con Goethe*; trad. cast. de J. Bofill y Ferro (*sic*). Madrid: Iberia, 2 vols.
- (1994). *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida*, trad. cat. de Jaume Bofill i Ferro. Barcelona: Columna, 2000.

- ESPAGNE, M. (1999). *Les Transferts culturels franco-allemands*. París: PUF.
- ESPAGNE, Michel; WERNER, Michael (dirs.). *Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire. Philologiques, III*. París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1994.
- FRANCO, Bernard (2016). *La Littérature Comparée. Histoire, Domaines, méthodes*. París: Armand Colin.
- GANNE, Valérie; Marc MINON (1992). «Géographies de la traduction». A BARRET-DUCROCQ, Françoise, *Traduire l'Europe*. París, Payot, pàg. 55-96.
- GOETHE, J. W. von (1842). *Maximes et Réflexions*, trad. fr. de S. Sklower. París / Leipzig: Brockhaus et Avenarius.
- JURT, Joseph (2007). *Champ littéraire et nation*. Freiburg: Frankreich-Zentrum der Universität Freiburg.
- MARTÍ MONTERDE, Antoni (2005). «Literatura entre literatures. Joan Fuster i la Literatura Comparada». A: CARBÓ, Ferran (ed.). *Joan Fuster, vicis de la lectura*. València: PUV-Càtedra Joan Fuster, pàg. 11-49.
- (2011). *Un somni europeu. De la Weltliteratur a la Literatura Comparada*. València: PUV.
- MARTÍ MONTERDE, Antoni; ROSELL NICOLÁS, Teresa (eds.) (2012). *Joan Fuster. Figura de temps*. Barcelona: UB.
- MUÑOZ MILLANES, José (1994). «Pròleg». A: ECKERMANN, Johann Peter (1994). *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida*, trad. cat. de Jaume Bofill i Ferro. Barcelona: Columna (1994), 2000; pàg. IX-XXI.
- PÉREZ MONTANER, Jaume (1990). *Subversions*. València: 314.
- PLA, Xavier (2008). «Unidad y diversidad, desde una perspectiva comparatista catalana». *Ínsula*, 733-734, pàg. 25-27.
- SULLÀ, Enric (2005). «La crítica literària. Entre la Universitat i l'actualitat». *Literatures*, 3, segona època, pàg. 77-87.
- (2015). «Carles Riba, escriptor europeu». A: MARTÍ MONTERDE, Antoni; PADRÓ, Bernat (eds.). *Figures de l'intel·lectual europeu*. Barcelona: UB, pàg. 231-246.

Revistes

El Funàmbul, 5 (monogràfic *Weltliteratur*), 2015.

Els Marges, 27, 28, 29 (monogràfic *Teoria de la Literatura*), gener-setembre 1983.

Joan Maragall, entre la traducció i la reflexió crítica

LLUÍS QUINTANA

Universitat Autònoma de Barcelona

Durant l'hivern de 1897-1898, Joan Maragall, que ja feia quatre anys que col·laborava al *Diario de Barcelona*, hi va comentar l'obra d'uns periodistes i intel·lectuals francesos que tenien una forta influència en els debats del moment, especialment Maurice Barrès, Max Nordau i Gustave Le Bon. Cap d'ells, però, no va tornar a aparèixer en la resta de l'obra periodística de l'autor català, que es desenvolupà, amb poques interrupcions, fins a la seva mort el 1911. Per què li interessaven en aquell moment, és el que intentaré explicar aquí; per què van deixar d'interessar-lo requereix una altra explicació.

LA MORALITAT DE L'ART

Max Nordau era el corresponsal a París d'un diari vienès, la *Neue Freie Presse*, i s'havia donat a conèixer amb el seu assaig *Entartung* [Degeneració] el 1892, en què denunciava, amb uns raonaments vagament fisiològics, l'art decadent contemporani que, amb els seus components irracionals i vitalistes, amenaçava les aportacions de la Il·lustració. Això incloïa fenòmens dispersos com l'antisemitisme de Wagner o l'homosexualitat de Wilde, i en aquell moment va causar una forta impressió. Dins d'aquesta degeneració s'incloïa, fatalment, l'alliberament sexual, i això explicaria el seu article «Von einem Denkmal» [D'un monument] (*Neue Freie Presse* (14-11-1897), pàg. 3-6), en què denunciava una estàtua que s'havia fet a París dedicada a Maupassant, no només pel contingut explícit de l'estàtua (una jove amb *deshabillé* i uns detallats *dessous*), sinó també pel contingut de les obres de l'autor homenatjat.

Maragall va comentar elogiosament aquest article en el *Diario de Barcelona* («Un folletín de Max Nordau», *Diario de Barcelona*, 26-1-1898, pàg. 1006-1008; el «folletín» del títol es refereix al «feuilleton», és a dir, la part dels diaris en llengua alemanya dedicada als articles d'opinió i les ressenyes de llibres) (Maragall, 1961: 538-540) i hi va fer un resum de les primeres pàgines del text de Nordau,

incoent-hi la desqualificació que Nordau havia fet de Zola quan aquest havia defensat Maupassant. A hores d'ara pot semblar estrany que Maragall cregués de debò les prevencions de Nordau contra Maupassant, i que pogués concloure que «dejando aparte sus [de Maupassant] indisputables méritos de escritor y de artista, la ejemplaridad del monumento [...] ha de resultar desastrosa para las niñas, más tarde mujeres, que suelen frecuentar el sitio en que el monumento está emplazado» (Maragall, 1961: 539). Especialment perquè, unes setmanes abans d'escriure l'article, ell mateix havia enviat al seu amic Roura un llibre de Maupassant, *Fort comme la mort* (carta del 4-I-1898).¹

Un aclariment sobre aquesta tramesa abans de seguir: Roura, l'íntim amic de Maragall, era un registrador de la propietat que se n'havia anat a les Filipines i que, possiblement a causa de les revoltes a la colònia, havia tornat a Espanya i s'havia establert a Barbastre; era un bon lector, que probablement en els seus destins no tenia gaire varietat de lectures i depenia, doncs, de les trameses que li feia el seu amic, però era també un reaccionari notable, i contínuament retreia a Maragall que les lectures que li enviava no eren del tot recomanables; probablement, un estudi sobre les trameses de llibres de Maragall a Roura ens donaria un bon estat de la qüestió dels interessos intel·lectuals de l'època. Sospiro, doncs, que l'interès de Roura per Maupassant probablement es devia a la insistència de Maragall, que coneixia l'obra: com he intentat mostrar en un altre lloc, Maragall podria haver trobat en un episodi de *Fort comme la mort* un dels fenòmens de memòria involuntària en què estava interessat en aquella època (Quintana Trias, 2001).

D'aquesta manera, quan Maragall fa referència, en el seu article, als «indisputables méritos de escritor y de artista» de Maupassant, no utilitza una hipòcrita fórmula de tràmit, sinó que manifesta sincerament un interès, que costa de fer compatible amb la denúncia de Nordau, si no es posa en el context dels debats que en aquell moment es van produint tant a França com a Espanya sobre la identitat nacional, la moralitat de l'artista i el seu compromís amb la sinceritat i el vitalisme.

1. Les cartes de Maragall a Roura incloses en les *Obres completes* tenen nombrosos fragments retallats; aquesta carta, que es pot trobar en la pàg. 1125 del volum del 1961, n'és un exemple, perquè hi falta precisament aquesta referència. Les cartes escanejades es poden consultar ara a www.bnc.cat/digital/jmaragall/coleccions/epistolari.htm.

L'AFER DREYFUS

Maragall va participar en aquests debats amb una excepció curiosa: l'afer Dreyfus, és a dir, l'escàndol causat per la falsa acusació d'espionatge contra un oficial de l'exèrcit francès, acusació relacionada amb el seu origen jueu; el «J'accuse» d'Émile Zola publicat en *L'Aurore* (13-1-1898) amb què denunciava el muntatge, havia sortit dues setmanes abans de l'esmentat article sobre Nordau. Maragall, que seguia de prop diversos episodis de l'actualitat europea (l'escàndol del canal de Panamà, la guerra dels Bòers, les revoltes rurals a Itàlia), només va mencionar un cop, i de passada, l'afer Dreyfus («Nyerros y cadells», *Diario de Barcelona*, 18-2-1899, pàg. 1975-1976 (Maragall, 1961: 578-580)). És difícil que no en fes el seguiment: Max Nordau, que havia de liderar amb Theodor Herzl la causa sionista, va participar activament en la campanya a favor de Dreyfus; i Zola i Nordau són citats per Maragall en un altre article publicat una setmana després d'«Un folletín...»: es tracta de «Los males de la prensa» (*Diario de Barcelona*, 5-2-1898, pàg. 1499-14501) (Maragall, 1961: 540-542). Aquest article es basa també en una informació trobada en la premsa estrangera, en aquest cas en «Les responsabilités de la presse contemporaine», uns articles d'Henry Bérenger que es van publicar en la *Revue Politique et Littéraire* entre el 4 de desembre de 1897 i el 22 de gener de 1898. Evidentment, la llibertat de premsa era una altra de les bèsties negres de determinats intel·lectuals, i un altre cop aquí s'enfrontaven les opinions de Zola amb les de Nordau; en qualsevol cas, era difícil que les intervencions dels uns i els altres no estiguessin afectades pel cas Dreyfus.

L'afer Dreyfus va ser seguit amb atenció per la premsa espanyola i catalana (Coll i Amargós, 1994; Guereña, 2003); el *Diario* hi va dedicar diversos articles a càrrec de Manuel Illas i Fabra (agost i setembre del 1899) i això podria explicar que Maragall, seguint instruccions del director, Josep Mañé i Flaquer, no hi intervingués. La visió del *Diario*, coherent amb la de la resta de la premsa conservadora, era que, fossin quins fossin els desencerts del govern francès en la gestió del conflicte, els qui exigien la revisió del cas Dreyfus «tenien l'únic objectiu d'ensorrar les tres columnes principals sobre les que un país se sostenia: l'exèrcit, el patriotisme i la religió» (Coll i Amargós, 1994: 107). Previsiblement, les conclusions a què havia arribat Illas coincidien amb l'opinió de Mañé; no podem saber si també eren les de Maragall. El cas Dreyfus va provocar igualment que, a Catalunya, els regionalistes conservadors se significuessin «decididament» contra la revisió esmentada (Coll i Amargós, 1994: 89), especialment a través de *La Veu de Catalunya*. Maragall també col·laborava en *La Veu*, però les úniques intervencions de Maragall en aquests anys són dues notes

necrològiques (a Yxart, el juny del 1895, i a Sardà, el desembre del 1898). Malgrat haver publicat en dues publicacions anti-Dreyfus, doncs, no podem saber quina era l'opinió de Maragall en aquesta qüestió.

Les publicacions contràries a Dreyfus, especialment les més relacionades amb el pensament catòlic tradicionalista, van recórrer sovint als arguments antisemites: «El antisemitismo extremista no era circunscrito únicamente a los círculos integristas y tradicionalistas, aunque sí encontró en estos su mayor y más agresivo vivero» (Guereña, 2003: 361). Cal dir en honor de Cambó que, tot i ser un dels capdavanters de la campanya anti-Dreyfus en *La Veu*, no va participar en aquestes campanyes antisemites (Coll i Amargós, 1994: 93); sí que, en canvi, hi va participar amb entusiasme Pompeu Gener, no especialment a propòsit de Dreyfus, sinó com a part de la seva denúncia contra l'endarreriment espanyol causat per un pretès «semitisme» (Ucelay da Cal, 2003: 270 i s.). Tampoc no trobem Maragall en cap d'aquests debats: les úniques referències al món jueu en els seus articles es donen en referències bíbliques; pel que fa a Pompeu Gener, Maragall no en tenia una opinió gaire favorable.

EL REGIONALISME DE BARRÈS

En ple debat Dreyfus, doncs, Maragall va publicar «La energía nacional» (*Diario de Barcelona*, 18-12-1897, pàg. 14659-14661 (Maragall, 1961: 532-535)), on comentà *Les déracinés*, el primer volum de la trilogia *Le roman de l'énergie nationale* (1897), de Maurice Barrès, de la qual Maragall treu el seu títol. Potser Maragall coneixia la novel·la perquè s'havia publicat inicialment en fulletons en la *Revue de Paris*; el cas és que la ressenya va sortir només tres mesos després del llibre, cosa que, segons Coll, és «un bon indicador del grau d'interès que en certs sectors intel·lectuals catalans despertaven els nous corrents regionalistes del país veí» (Coll i Amargós, 1994: 83). No veig que Coll inclogui Mañé entre aquests intel·lectuals, però la novel·la de Barrès havia d'interessar forçosament el director del *Diario*, incansable denunciador del centralisme; és dubtós que Maragall gosés ressenyar una obra sense el vistiplau del director, que, d'altra banda, seguia de prop la intel·lectualitat francesa, especialment la catòlica i conservadora (Quintana Trias, 2016).

Maragall presenta Barrès com un defensor dels localismes en contra de la centralització excessiva de París; el menyspreu dels protagonistes per l'accent dialectal de la regió d'on provenen —la Lorena, una part de la qual havia passat a formar part de l'imperi alemany després de la derrota del 1871— és, per a Maragall, «una ironia cruel» i «un horrible sarcasmo» de l'autor (Maragall,

1961: 535). Aquesta denúncia de la dissolució de les varietats dialectals en un estàndard interessava molt l'autor català, i possiblement és a l'origen de la seva polèmica intervenció a favor dels dialectes en el Congrés de Cultura Catalana del 1906 (Quintana, 1996: 174), tot i que no sembla que en aquest punt els dos autors coincidissin: Barrès entenia que l'estàndard era un camí per a la reafirmació de la nació francesa, i no deixava gaire clar en quin sentit el record de la varietat dialectal podia ajudar a passar del «culte du moi» al «moi-nation». També és cert que en l'època els lectors de Barrès estaven una mica desconcertats per les seves giragonses ideològiques; això explica, segons Winock, que Léon Blum (jueu ell mateix i futur líder del Front Popular) li oferís participar en la campanya a favor de Dreyfus, quan el nacionalisme de Barrès tenia un fort component antisemita (Winock, 1997: 13).

Barrès podria haver arribat a Maragall per una altra via: el decadentisme d'obres com *Le jardin de Bérénice* (1891), que mostren un autor «ghiotto di raffinatezze metafisiche e di squisitezze sadiche» (Praz, 1976: 284). Pot estranyar la deriva de Barrès des del decadentisme fins al nacionalisme estrident, però segons Praz és més comuna del que sembla: «[...] dal sadismo al culto d'un energia sublimata, messa al servizio della patria o dell'umanità: è la parabola comune al Swinburne, al Barrès, al D'Annunzio» (Praz, 1976: 289). Maragall també s'havia interessat pel decadentisme, amb les seves «Estrofes decadentistes» presentades a les Festes Modernistes del novembre del 1894, i també se'n va desentendre quan va recompondre aquests versos l'any següent en el poema «Corpus», amb la pretensió, segons Abrams, d'allunyar-se d'aquell moviment (Abrams, 2010: 101); en paral·lel, estava evolucionant «de la misantropia romàntica a la inserció en la societat burgesa» (Moreta, 2010: 93). ¿Es pot inscriure aquest periple en la «parabola comune» que esmenta Praz? És una hipòtesi, que en qualsevol cas no pot esquivar el fet essencial que la pàtria a la qual Maragall volia servir no s'identificava tan clarament amb una nació i un estat com en el cas de Barrès o D'Annunzio.

He plantejat també la hipòtesi que Mañé podria haver promogut que Maragall conegués Barrès, però de moment no en tinc cap prova; sabem, en canvi, que el catalanisme conservador, que Mañé detestava, també s'havia interessat per l'autor francès, com mostren els entusiastes escrits del jove Josep Pijoan (Coll i Amargós, 1994: 81); un altre líder del regionalisme francès, Charles Maurras, era seguit amb especial interès per Prat de la Riba. Gràcies a les contínues referències d'aquests autors, «el catalanisme conservador es podrà presentar als seus conciutadans com a exponent d'un corrent internacional imparabile i plenament *modern*» (Coll i Amargós, 1994: 97).